

Проф. др Драган Тодоровић

Продекан за финансије

Департман за социологију | Филозофски факултет у Нишу

Национално и религијско припадање на Балкану

Национално и религијско припадање на Балкану одувек је чинило јединствени историјски колоплет, уз периодично придавање већег значаја час једном, час другом ентитету. Немерљив допринос религије националном освешћењу балканских народа замењен је, поготово под утицајем индустријске и постиндустријске цивилизације, постепеним преузимањем од стране нације добраног дела друштвених функција религије. Са друге стране, заобиђене и незадовољене, пре свега, духовне и моралне потребе модерног човека, за које се “национални кишобран” својим обимом показао недовољним, враћале су религију ако не на пиједестал друштвеног, а оно барем у круг важнијих индивидуалних интересовања.

Посебан “балкански специјалитет” представљала је готово стопљеност тих двају припадности до те мере да када се говори о једној нацији, мисли се истовремено на њену религију или конфесију, а спомињање једне религије/конфесије аутоматски се доводи у везу са конкретном нацијом. Утемељење националног идентитета на религијској припадности унутар хришћанства могуће је, првенствено, у православном кругу. Код католика нема националних цркава, а код протестаната је отворена могућност постојања више конфесионалних заједница (црква или деноминација) унутар поједине нације. Ислам је мање од осталих религија здружен са националним амблемом. У прошлости се позитивном сагледавала монолитност православне цркве и вере пред асимилацијским настрјајима Османског царства, понајпре због преклапања њених интереса са општедруштвеним. У савремености, међутим, услед разгранатог религијског плурализма, ниједна верска заједница не може више да рачуна на доминантну позицију у балканским оквирима. Окренутост “својој” нацији, као облику освајања тог положаја, имала је негативан предзнак и у блиској је прошлости углавном завршавала у хипертрофiranом религијском етноцентризму.

Нацију, конфесију и религију сврставамо у ред “замишљених” заједница, које својим постојањем доприносе стабилности колективитета. Преовлађујуће је мишљење да национални, конфесионални и религијски идентитет сами по себи не значе ништа лоше (Cvitković 2002). Проблем настаје онда када се национални идентитет преобрати у секуларну религију, а конфесија и религија у националну идеологију, када се исфорсираним наметањем неког од њих или неком њиховом комбинацијом унутар једне заједнице угрожава право на другачије идентификовање појединаца или друге заједнице у целини.

Савремени међурелигијски и међуconfесионални односи више нису базирани на униформности и религијском ексклузивизму већ на разумевању и поштовању другачије религијске и конфесионалне припадности. Социолошке разлике између религија – које произлазе из обредне праксе, места настанка и културне распрострањености, доктрине, етичког учења, односа према свету, итд. – не дају никоме за право да религију и религијску праксу “другога” сматра мање вредном. Јачање културе религијског плурализма умањује разлоге за религијску и конфесионалну дистанцу.

Социолошки анализирајући религијско-црквени комплекс у Србији и Црној Гори од Другог светског рата до пред сам почетак новог миленијума, М. Благојевић (2005) закључује да је религиозност на овим просторима прошла кроз три различита периода. Први, који је на друштвеном плану обележило послератно постулирање световне идеологије социјализма и “драма атеизације”, а на религијском њено потискивање у сферу приватности, без јавних функција. Други, који је између седамдесетих и краја осамдесетих година двадесетог века стидљиво најавио деатеизацију социјалистичког друштва и ревитализацију историјске вере. Трећи период односи се на последњу деценију истеклог века и означава отворену десекуларизацију постсоцијалистичког уређења и враћање кредибилитета религији и цркви. Данас смо сведоци успона конвенционалне религиозности, поведемо ли се за високим

процентима из социолошких емпиријских истраживања на скалама личне религијске и конфесионалне идентификације (Radisavljević-Ćiparižović 2002, 2005, 2006).

Но, да ли је могућ јединствен одговор на питање о природи и правим разлозима оживљавања религиозности у српском друштву? Не крије ли комплексни феномен религиозности вишезначне одговоре на постављено питање? Да ли је окретање светом истинска унутрашња потреба или ново провизорно уточиште пред транзиционим вртлозима? Наслућује ли се нова спрега клера и политичке бирократије под плаштом преживелих локалпатриотских образаца, а у партикуларне сврхе једних и других? Је ли на делу интегративна културна хомогенизација ширих размера или тренутно задовољење жеђи за продуктима новог “духа времена”? Може ли се, наместо чвршћег везивања за верске заједнице, говорити о превладавању нецрквене, неинституционализоване и приватне религиозности? Чини се да ће феномен религиозности још дуго бити предмет теоријске анализе и искуственог пропитивања, баш како су то почетком деведесетих година прошлог века приметили скрупулозни аналитичари: “Ни у једној средини религиозност сада није сасвим ретка, понегде је веома раширена и интензивна, па је то разлог више да се тим комплексним, слојевитим деликатним и динамичним феноменом истраживачи убудуће масовније, трајније и продубљеније позабаве (Pantić 1990:228).”

Конфесионална идентификација – постоји и бесконфесионална позиција – “није једнозначан, већ сложен и динамичан”, вишестепен и по дефиницији обухватнији феномен од религиозности. Наговештава се извесно решавање тога религијолошког спора за шта је нужно започети стваралачку дискусију са знамом синтагмом Грејс Дејви (Grace Davie) (2005) “веровање без припадања” (*“Believing without Belonging”*), преокренувши је у – “припадање без веровања” (*“Belonging without Believing”*).

Неподељена сагласност влада међу посленицима различитих научних дисциплина о томе да религиозност означава сложену и динамичну социо-психолошку појаву. У свом најширем одређењу, религиозност упућује на занимање за религију, ангажованост или учествовање у религији. За Д. Б. Ђорђевића (2002:217) “религија је људска, културно-историјска чињеница, специфичан систем идеја, веровања и праксе, *својеврстан облик практичног одношења према свету: природи, друштву и човеку.*” Однос према религији не схвата се као дихотомија религиозни-атеисти, већ као континуум на чијем се једном крају налази потпуна религиозност, а на другом потпуна нерелигиозност. Између та два екстрема налазе се сви могући прелазни степени, на којима се мешају компоненте религиозности с компонентама нерелигиозности. Појмови религије и религиозности међусобно се преплићу с тим да се религија више односи на друштвено-културни, а религиозност на индивидуално-доживљајни аспект.

Религиозност индивидуе важан је чинилац широког спектра понашања и ставова. Док психолошка истраживања, првенствено, настоје да испитају како појединчева увереност о постојању натприродног утиче на њега самог (природа мистичних искустава, стварање слике Бога, верско преобраћење, утицај на когнитивни развој), основна намера социолошких истраживања религиозности јесте да покажу како лична религиозност утиче на друштвени живот индивидуе. Нема, међутим, јединственог социолошког приступа феномену религиозности, што доводи до коришћења различитих приступа у искуственим истраживањима. Одомаћили су се сродни, мада не и синонимни појмови, као што су *религијско припадање, везаност људи за религију и цркву и црквеност*. Према Д. Пантићу (1990) религиозност је посебна вредносна оријентација са бројним компонентама, међу којима су теоријски и емпиријски највише разматране *когнитивна, емоционална и акцијско-мотивацијска*. Благојевић и Ђорђевић (1999) указују на мноштво индикатора религиозности, који се најчешће деле на индикаторе *религиозне свести* (конфесионална идентификација, лична религијска идентификација, веровање у Бога, веровање у Исуса Христа, веровање у загробни живот итд.) и *религиозног понашања и удруживања* (молитва, посета цркви, доминикална пракса, исповедање, пост, крштење, слављење верских празника, похађање веронауке, давање прилога цркви, читање верске штампе итд.). Аутори подсећају на то да од богатства обухвата ових индикатора у емпиријским истраживањима зависи уравнотеженост у представљању религијске панораме и религиозности становништва одређених подручја. Постоје тзв. меки или слаби показатељи религиозности који довољно не одвајају нерелигиозне из скупа стварно религиозних и, са друге стране, оштри или јаки показатељи који недвосмислено издвајају интензивно религиозне. У прве спада *конфесионална припадност*, а у друге посета цркви и молитва, веровање у бога, *изјава о*

религиозности, придржавање поста, веровање у загробни живот итд. Због своје једноставности и разумљивости већини испитаника, као и могућности лонгитудиналног праћења у дужим временским интервалима, *самооцена религиозности* најчешће се бира као показатељ религиозности у јавномњењским истраживањима омнибусног карактера.

Ревивал религијског у савремености одговор је људи у модерном постиндустријском друштву који, напуштајући првотну тежњу за научним разумевањем природе васељене, изнова трагају за религијским одговорима на последња питања у животу унутар традиционалних, али и алтернативних облика верског организовања. Подељена су мишљења међу социолозима религије да ли се може говорити о преокрету од секуларизације ка “религиолизацији света” (Ж. Мардешкић) у балканским оквирима, као и о томе да ли високи проценти на скалама личне религиозности и суштински означавају унутрашње продуховљење појединаца, претходно деценијама подвргаваних покаткад и суровој атеизацији. Да ли је негдашњи *привидни атеиста* реалсоцијализма данас само *привидни верник* посткомунизма, који своје “припадање без веровања” скрива иза групне националне и конфесионалне идентификације? А када пожели да “верништво” материјализује, онда и даље остаје у домену “скрупулозног ритуализма” (В. Јеротић), без узвишавања у вери путем упознавања религијских учења и непрестаног, мукотрпног самопреиспитивања. На социолозима је да се спроводе редовна лонгитудинална истраживања религиозности балканских народа.

Цитирана литература

- Blagojević, M. 2005. *Religija i crkva u transformacijama društva*. Beograd: IFDT i Filip Višnjić.
- Благојевић, М. и Д. Б. Ђорђевић. 1999. „Религиозност становништва Југославије (Делимичан преглед искуствених истраживања)“. *Теме* 23(1–2):81–94
- Davie, Grace. 2005. *Religija u suvremenoj Evropi: Mutacija sjećanja*. Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga.
- Ђорђевић, Д. Б. 2002. „Научни и религијски систем (Пет фрагмената)“. У *Наука, религија, друштво*, 217–18. Београд: Богословски факултет СПЦ и Министарство вера Републике Србије.
- Pantić, D. 1990. Prostorne, vremenske i socijalne koordinate religioznosti mladih u Jugoslaviji. U *Deca krize*, uredio Mihailović et al., 203–28. Beograd: IDN-Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
- Radisavljević-Čiparizović, D. 2002. „Religija i svakodnevni život: Vezanost ljudi za religiju i crkvu u Srbiji krajem devedesetih“. U *Srbija krajem milenijuma: Razaranje društva, promene i svakodnevni život*, priredili S. Bolčić i A. Milić, 215–48. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Радисављевић-Ћипаризовић, Д. 2005. „Религија и свакодневни живот“. *Теме* 29(1–2):41–54.
- Radisavljević-Čiparizović, D. 2006. *Religioznost i tradicija*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Cvitković, I. 2002. „Odnos između nacionalnog i konfesionalnog identiteta“. U *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*, priredio Lj. Mitrović et al., 123–26. Niš: Centar za balkanske studije i Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije.